

Тетяна Шовкопляс,

наук. співробітник НБУВ

Алла Герус,

зав. сектору НБУВ

В. О. КОРДТ

ТА ЙОГО НАУКОВИЙ ДОРОБОК В ІСТОРІЇ КАРТОГРАФІЇ

Дослідження окремих напрямів історичної науки в Україні довгі роки не мали достатнього розвитку. Прийняття незалежності України дало можливість повернути імена багатьох дослідників, що були незаслужено забуті.

Одним з таких учених був історик, краєзнавець, бібліограф, один з засновників Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та історичного картознавства як науки В. О. Кордт.

Ця стаття є спробою дослідити наукову та практичну діяльність цієї людини.

Христофор Іоганн Веніамін Кордт народився в німецькій родині ремісника-гончара Олександра та Елізе Кордт в м. Дерпті (Естонія) 19 лютого 1860 р., де здобув спочатку гімназичну, а потім і університетську освіту за історико-юридичним фахом. Перші роки роботи В. О. Кордта пов'язані з бібліотеками Дерптського (Тартуського) університету та Естонського літературного вченого товариства. В 1888 р. за наукові дослідження В. О. Кордту було присвоєно звання кандидата дипломатії.

Зацікавленість історією Росії проявилася у В. О. Кордта ще в студентські роки. Бездоганне знання європейських мов (шведської, голландської, німецької, російської, а пізніше досконале оволодіння українською) дало йому можливість працювати з архівними документами у шведських та голландських архівах, де зберігалося багато раритетів, пов'язаних з історією Росії, в тому числі і України, періоду правління гетьмана І. Мазепи, а також його спадкоємців П. Орлика, А. Войнаровського та дипломатичних стосунків з королем Швеції Карлом XII. Там же було знайдено багато відомостей про чужоземні подорожі по території південної Росії та України, що відомі з 890 і до 1700 рр.

За довідкою, отриманою з архіву Тартуського університету, ще в студентські роки В. О. Кордт був нагороджений золотою медаллю за

дослідження, присвячені російсько-голландським торгівельним відносинам XVII ст. Наукові дослідження були відзначені обранням ученого в 1893 р. членом-кореспондентом Естонського літературного товариства.

У 1894 р. В. О. Кордт переїхав до Києва, де минули всі подальші роки його життя. Тут він зайняв посаду бібліотекаря (директора) бібліотеки Університету Св. Володимира, в якій плідно працював протягом багатьох років. В. О. Кордт запроваджує нові методи роботи з каталогами, розширює комплектування фондів та з головою занурюється у науково-пошукові дослідження, активно співпрацює з Київською археографічною комісією, членом-співробітником якої він став у 1911 р., а також з «Временной комиссией для разбора древних актов» та «Историческим обществом Нестора Летописца». У виданнях «Общества» В. О. Кордт друкує біографічні дані про Гільома Левассера де Боплана та його наукові здобутки з вивчення території України – природи, етнографії та топографії, складання перших карт України та окремих її частин, зокрема Дніпра (кн. 22); матеріали по історії картографування Сибіру (кн. 13); нариси історії Шведського Університету в Ліфляндії (кн. 17); відомості про перебування Петра Великого в Нідерландах (кн. 18) та ін.

У 1899 р. В. О. Кордт був організатором виставки картографічних матеріалів, присвяченої XI Археологічному з'їзду в Києві, на якій було представлено 578 експонатів з 32 колекцій і зібрань, як установ, так і приватних осіб. Найбільшу кількість карт і атласів представили бібліотека Університету Св. Володимира (м. Київ), Київська Духовна Академія та Імператорське Одеське Товариство Історії і Старожитностей. Виданий за матеріалами виставки каталог містив 1127 номерів описів карт.

З 1899 р. В. О. Кордт уперше почав видавати друковані каталоги з зображенням та детальним описом карт. Всього вийшло 3 випуски «Материалов по истории русской картографии...» (1899 р., 1906 р., 1910 р.), що включали переважно карти території південної Росії, тобто сучасної України. За цю величезну працю дослідник був удостоєний почесної Уваровської премії (1911 р.).

У 1918–1919 рр. В. О. Кордт брав безпосередню участь у створенні Української Академії наук, був членом, а з 1920 по 1923 рр. – головою Тимчасового Комітету для заснування Національної Бібліотеки Української Держави в м. Києві та надрукував у «Збірнику праць для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук в м. Києві», «О Национальной Библиотеке Украинской Державы», де подав концепцію структури бібліотеки, методи її комплектування та навіть пропозицію щодо будівництва нового приміщення. В. О. Кордта можна вважати орга-

нізатором першого періоду роботи Бібліотеки, експертом науково-методичної діяльності в її структурній організації. Після утворення бібліотеки і передачі в її склад книгозбірні університету В. О. Кордт продовжував там працювати спочатку рядовим співробітником, а потім завідувачем новоствореного відділу картографії, ініціатором та засновником якого він був. На час створення відділу його фонд складав близько 27 тис. примірників, більшість з яких – цінні рукописні, стародруковані та старі карти, атласи із різних державних збірок та приватних колекцій. Крім того, періодично викладав студентам іноземні мови. В цей же період (з 1924 р.) В. О. Кордт стає активним членом Археографічної комісії ВУАН, де надрукував цілий ряд цікавих досліджень, в тому числі «Бої під Лисним і під Полтавою за щоденником Шведського лейтенанта Ф. Вейе», в якому подається хроніка подій, не переписана на російський лад; описується участь І. Мазепи та його козацького війська в бою під Полтавою, втеча за Дніпро і т. п. В 1931 р. виходить перша частина «Матеріалів до історії картографії України», що вміщує 41 старовинну карту території сучасної України та їх детальний опис.

26 квітня 1932 р. до Археографічної Комісії ВУАН В. О. Кордт надсилає доповідну записку: *«Після опрацювання матеріалів по історії картографії України до кінця XVIII ст., виданих Археографічною Комісією, у мене залишилися прогалини, для поповнення яких я уже зібрав необхідні матеріали, при чому частина з них є рукописна. Ці матеріали я гадаю опублікувати у II част. Матеріалів, бо вони з'ясовують додатково важливі питання для історії колоніальної російської політики на Україні XVIII ст., питання що до захоплення запорожських земель і ліквідації запорожської січі.*

В зв'язку з цими матеріалами я гадаю дати історичний огляд картографії України за час XIX та XX стор-я. Огляд цей з'ясує організацію колоніального визиску Української території царсько-дворянською Росією та зв'язану з цим клясову боротьбу, головним чином між українським селянством і землевласниками в часи розкладу феодално-кріпацької системи та утворення капіталістичного господарства. Таким чином робота повинна прямувати, та у результаті, по можливості, прийняти участь у виконанні сучасних завдань соціалістичного будівництва.

Для складання огляду картографії України XIX та XX стор. є частина матеріалів у Києві, але необхідно вивчити матеріали, як рукописні, так і надруковані у Москві та Ленінграді, тому потрібні будуть команд. виїзди.

Частина мат-лів, таким чином мною уже підготовлено до друку, Для

*того, щоб зібрати останню частину, та щоб закінчити опрацювання тексту для II тому Укр. картографії, розміром 40 map, потрібно працювати ще 2 роки. В. Кордт»*¹.

В тому ж 1932 р. В. О. Кордт склав перший картографічний покажчик, що відображав потреби середини 30-х років «Карти першої п'ятирічки»².

На початку 1933 р. В. О. Кордт брав участь в улаштуванні картографічної виставки, присвяченої проблемі Великого Дніпра.

Аналізуючи матеріали Інституту рукопису НБУВ, можна орієнтовно визначити і план видання II частини «Матеріалів...». У своєму звіті до Археографічної комісії ВУАН за перше півріччя 1933 р. В. О. Кордт зазначає: *«До другої частини «Матеріалів до історичної картографії України» я протягом цього року зібрав картографічні матеріали.*

*Тимчасом підібрано 45 map, що даватимуть матеріал з історії промисловості різноманітних галузів. Крім того, ці матеріали покажуть за якими ознаками побудовано межі губернь в Росії і на Україні, чи мають вони під собою раціональний господарсько-економічний ґрунт, чи лише адміністративний. Нарешті, матеріали ці покажуть технічний прогрес картографії XIX та XX сторіччя»*³. Однак вже у 1933 р. у своєму звіті за перше півріччя для Археографічної комісії відмічено, що цей план виконати повністю не вдалося. Потім, у зв'язку зі змінами суспільно-політичної ситуації в країні, видання такої праці стало неможливим. На жаль, невідома і доля підготовлених документів.

Праці вченого, незважаючи на деяку недосконалість друку та окремі історичні неточності, були фактично першими науковими зібраннями картографічних шедеврів XV–XVII ст., що прислужилися широкому колу читачів. Можна стверджувати, що вказані твори не втратили своєї наукової цінності та актуальності і на сьогоднішній день. В. О. Кордт з притаманним йому німецьким педантизмом зібрав практично всі відомі на той час, та значною мірою і до сьогодні, старовинні карти території України. Прикро, але досі не побачили світ ні перевидання цих творів, ні аналітичні сучасні видання на рівні каталогів. Лише у 2000 р. було започатковано серію «Пам'ятки картографії України», що є логічним продовженням досліджень В. О. Кордта.

Життя вченого упродовж 40 років було нерозривно пов'язане з Києвом і Національною бібліотекою. Помер В. О. Кордт 24 грудня 1934 р. у своєму

¹ НБУВ. IP. ф. 10. спр. 10354. Збережена мова оригіналу.

² Архів НБУВ. Оп.1, спр. 378, арк. 37–58.

³ НБУВ. IP. Ф.Х. спр. 1112. Збережена мова оригіналу.

помешканні при університеті від крововиливу в мозок. Газета «Пролетарська правда» від 26.12.1934 р. надрукувала з цього приводу некролог.

Незважаючи на те, що В. О. Кордта репресії не зачепили, його ім'я було надовго забуте. Скупі відомості про нього до останнього десятиріччя були надруковані в одному українському виданні і в декількох зарубіжних. Протягом останніх років вийшов ряд публікацій про вченого. В них використані матеріали з архівів та рукописні документи з фондів НБУВ, а також спогади бібліографа Ф. П. Максименка, який працював з В. О. Кордтом у період становлення бібліотеки і докладно описав його життєвий шлях у листі доценту кафедри геодезії і картографії Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка В. П. Павловій від 07.03.1959 р. Цей лист зберігається у секторі картографічних видань НБУВ.

Список використаних джерел

1. *Журба О. І.* Київська археографічна комісія 1843–1921 : нариси історії і діяльності / О. І. Журба. – К., 1993. – С. 105.
2. *Кіржаєв С. М.* В. О. Кордт та традиції київських археографів в діяльності Археографічної комісії ВУАН / С. М. Кіржаєв // Матер. ювіл. конф., присвяч. 150-річчю Київ. археогр. коміс. (Київ, Седнів, 18–21 жовт. 1993 р.). – К., 1997. – С. 369–381.
3. *Кордт В. О.* Про Національну бібліотеку Української держави / В. О. Кордт // Зб. пр. Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. – К., 1919. – С. 10–11.
4. *Кордт В.* Мапографічний відділ Всенародної бібліотеки України / В. Кордт // Пролетар. правда. – 1931. – 13 жовт.
5. *Кузмінська О.* Кордт Веніамін Олександрович / О. Кузмінська // Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України: біографічний довідник. – К., 2005. – Ч. 1. – С. 274–278.
6. [Некролог] // Пролетар. правда. – 1934. – 26 груд.
7. *Шовкопляс Т.* Маловідомий В. Кордт / Т. Шовкопляс, А. Герус // Актуальні проблеми географії, екології, історії Великої Волині : Велика Волинь : наук. зб. – Житомир, 2004. – Т. 27. – С. 348–352.
8. *Шовкопляс Т., Герус А.* Кордт та його історико-картографічні дослідження / Т. Шовкопляс, А. Герус // Картографія та вища школа : зб. наук. пр. – К. : Ін-т передових технологій, 2005. – Вип. 10. – С. 236–239.
9. *Deutschbaltisches Biographisches Lexikon. 1710–1960.* – Köln; Wien, 1970. – S. 150.

УДК 528.912

Олена Осталецька,

мол. наук. співробітник НБУВ

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ І СУЧАСНИЙ СКЛАД КАРТОГРАФІЧНОГО ФОНДУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Ініціатором створення і засновником спеціалізованого картографічного відділу в Національній бібліотеці України був Христофор Іоганн Веніамін (Веніамін Олександрович) Кордт (19.02.1860 – 24.12.1934) – видатний історик, історіограф, картограф. В останній період свого життя, з 1930 по 1934 рр., він завідував відділом графіки і картографії, одним із структурних підрозділів Бібліотеки.

Картографічні видання почали збиратись у Бібліотеці від часу її заснування і на період створення відділу його фонд становив близько 27 тис. примірників. Це були в основному цінні картографічні рукописи та стародруки з різних державних збірок та приватних колекцій: з бібліотек Університету Св. Володимира, Київської Духовної Академії, колеґії П. Галагана, Імператорського Одеського товариства історії і старожитностей; колекцій професорів Університету (М. Костомаров), членів Історичного товариства Нестора-літописця (В. Ляскоронський, В. Кордт), учених АН України (Д. Багалій, В. Антонович) тощо. Це основні початкові джерела надходження картографічного фонду до Бібліотеки, визначити які можна за допомогою печаток, штампів, екслібрисів, рукописних позначок, дарчих написів, присвят, автографів тощо.

Викладення основних етапів формування фонду повністю ґрунтується на архівних документах Бібліотеки. З 1921 по 1925 р. Відділ графіки і картографії не функціонував через брак працівників. Але в цей період при розкладанні літератури по відділах приймалися до уваги форма і характер видань: карти, ноти і альбоми збиралися до відділу графіки і картографії.

З 1923 р. до Бібліотеки почав надходити обов'язковий примірник з книжкових палат Радянського Союзу, а також були відібрані картографічні видання з колекцій Волинського Державного музею та книгосховища у Кам'янець-Подільському. Вони надійшли до Бібліотеки пізніше, в 30-ті роки.